

Afrodyzjaki dla mężczyzn, środki antykoncepcyjne dla kobiet – na marginesie badań nad ziołolecznictwem wśród imigrantów paragwajskich mieszkających w Misiones w Argentynie

Aphrodisiacs for men, contraceptives for women – on the margins of
the phytotherapy research among Paraguayan immigrants living in
Misiones, Argentina

Monika Kujawska

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, Uniwersytet Łódzki
ul. Pomorska 149/153, 90-236 Łódź
email: monika.kujawska@uni.lodz.pl

Abstract. The sexual life of indigenous and local societies has been in a focus for ethnographers and anthropologists since the foundation of cultural anthropology. Nevertheless, anthropologists have dedicated very little attention to the casual use of plants, animals and minerals used in the regulation of fertility and as natural aphrodisiacs by men and women in aboriginal and rural societies. Ethnobiologists have attempted to fulfill this gap. This article is a contribution to well-established studies on plants used in Paraguayan folk culture to regulate fertility. The research was conducted in the northern and central part of Misiones (Argentina) among Paraguayan immigrants. 100 study participants were interviewed in 2014 and 2015 in three rural localities and one town along the Parana river bank, which forms a border with Paraguay. The general scope of the research were medicinal and wild edible plants. Voucher specimens were collected and deposited in the Herbarium of the Instituto de Botánica del Nordeste in Corrientes, Argentina. In total, 24 plant species were reported as used for regulating fertility and in vaginal hygiene mostly by women interlocutors. Of these, two species were reported as used to “dry the uterus” (*secar la matriz*), which meant permanent sterilization (*Acanthospermum australe*, *Bidens pilosa*). The most frequently cited abortifacient plants were *isipo milhombres* (*Aristolochia triangularis*) and *cangorosa* (*Maytenus ilicifolia*). *Doradilla* (*Hemionitis tomentosa*) was reported as the most important plant enhancing pregnancy. One species was used in menopause (*Melissa officinalis*). Several species were mentioned as used for vaginal infections, most of them were related to humoral medicine syndromes and considered as hot medicines. Four different aphrodisiacs were elicited by Paraguayan migrants. One of them was a herb called tatu'rugway (*Stachytarpheta cayennensis*), used only by men, and three were of animal origin: penis of *coatí* (*Nasua nasua*), *cascabel* (*Crotalus durissus terrificus*) and royal jelly of *Apis mellifera*. Only the latter could be used by women. The results were compared with the available sources from Paraguay and Misiones. The comparison indicates that Paraguayan immigrants share more plants with Polish immigrants living in the same region of Misiones, especially for regulating

fertility and for vaginal hygiene as well as relaxing agents during menstruation. This is probably due to the intensive contact between these two groups and the same floristic composition of the forested part of central and northern Misiones. Much less exchange of knowledge has been performed in this respect between Guarani Indians and Brazilian immigrants living in the same province. To some point, the mentioned species reflect the continuation of Paraguayan folk medicine. Nevertheless, Paraguayan Mestizo people adapted their knowledge to locally occurring species very well.

Key words: ethnobotany, aphrodisiacs, emmenagogues, abortifacient plants, regulation of menstruation, fertility regulation, Paraguayan immigrants, Atlantic Forest of the Upper Parana

Wstęp

Życie seksualne społeczności tradycyjnych stanowiło przedmiot zainteresowań etnologów od samego początku istnienia dyscypliny etnologicznej. Klasyczne badania Bronisława Malinowskiego wśród mieszkańców Wysp Trobrianda w Melanezji oraz Margaret Mead wśród ludności wysp Samoa w Polinezji (Mead 1928; Malinowski 1929) doczekały się badań powrotowych i licznych komentarzy, świadczących o niemalejącym zainteresowaniu współczesnych badaczy tematem seksualności wśród społeczności tubylczych (Freeman 1989; Grant 1995). Ponadto, sami etnografowie stawali się niejednokrotnie przedmiotem opisów ze strony swych informatorów, szczególnie gdy ich zachowania seksualne łamały ogólnie przyjęte normy obowiązujące w badanej przez nich społeczności (Tierney 2000).

Prace etnograficzne i antropologiczne rzadko zawierają informacje dotyczące sposobów regulowania płodności oraz środków używanych w tym celu przez społeczności tubylcze i lokalne (Browner 1989; Wądołowska 2010). Niewiele uwagi poświęca się również roślinom, elementom zwierzęcym i minerałom wpływającym na utrzymanie lub zwiększenie potencji seksualnej u kobiet i mężczyzn. W polskiej literaturze z zakresu medycyny ludowej najwięcej miejsca poświęcili temu zagadnieniu lekarze prowadzący badania w Galicji zachodniej w drugiej połowie XIX i początkach XX (Talko-Hryncewicz 1893; Spittal 1938).

Badania etnobiologiczne starają się wypełnić lukę i niejednokrotnie poświęcają uwagę naturalnym środkom antykoncepcyjnym, sterylizującym, poronnym jak również stymulującym popęd płciowy. Często informacje tego typu znajdują się w publikacjach poświęconych tubylczej i ludowej farmakopei (Picking et al. 2011). Warto jednak zauważyć, iż łączenie kategorii leczniczej z cyklem reprodukcyjnym oraz popędem seksualnym może wynikać bardziej z perspektywy badaczy i ich sposobów klasyfikowania rzeczywistości – perspektywy *etic*, niż z klasyfikacji lokalnej. Marsha Quinlan (2005) zauważyła w trakcie badań na temat *bush medicines* wśród mieszkańców karaibskiej wyspy Dominiki, iż jej informatorzy nie wymieniali żadnych roślin powiązanych ze zdrowiem reprodukcyjnym. Quinlan używając metody wolnego wyliczenia (*free listing*), pytała o dziko rosnące rośliny lecznicze. Niemniej, dla mieszkańców wiejskich obszarów Dominiki rośliny używane w tej konkretnej domenie semantycznej, jaką jest zdrowie reprodukcyjne, nie łączą się z chorobami ani nawet z profilaktyką, lecz stanowią integralną część codziennego życia, podobnie jak jest nim pożywienie.

W niektórych rejonach świata znaczenie naturalnych środków antykoncepcyjnych oraz środków wpływających na zachowania seksualne jest tak duże, że wręcz wymaga osobnych opracowań etnobiologicznych. Takim miejscem jest Surinam (Gujana Holenderska), była kolonia holenderska, gdzie widoczne są wpływy zarówno kultury zachodnioafrykańskiej, rodzimej indiańskiej oraz metyskiej. Tinde van An del i współpracownicy zwrócili szczególną uwagę na znaczenie tzw. *dry sex* [suchego seksu] w lokalnej kulturze. Kobiety Surinamu, by

sprostać oczekiwaniom swych partnerów stosują do dziś kąpiele parowe z użyciem rozmaitych roślin w celu wysuszenia i zwężenia pochwy. Ogólnie badacze naliczyli ponad 170 gatunków roślin stosowanych w rozmaitych mieszankach w tym celu przez Surinamki. Niektóre z tych roślin miały kilka zastosowań, np. były dodatkowo używane w profilaktyce poporodowej oraz w celu zapobiegania infekcji dróg rodnych. Dlatego van AnDEL i współpracownicy doszli do wniosku, że zakazywanie używania tych roślin jest niewskazane, choć metoda „suchego seksu” wpływa na podrażnienie genitaliów i znacznie zwiększa ryzyko chorób przenoszonych drogą płciową z wirusem HIV na czele (van AnDEL et al. 2008). Uprawianie „suchego seksu” znane jest również w Afryce. Tę metodę przywieźli ze sobą niewolnicy do Gujany Holenderskiej, przy czym kobiety zaadoptowały częściowo nowe rośliny, występujące lokalnie do kąpiele parowych (van AnDEL et al. 2008). Zespół badaczy, również pod kierunkiem van AnDEL porównał skład i zastosowanie gorzkich toników używanych jako afrodyzjaki w Gwinei oraz w Surinamie, Gujanie Francuskiej i na Wyspach Karaibskich, które tworzą kulturowo tzw. *black Atlantic*. Toniki te to lekko sfermentowane odwary lub maceraty alkoholowe zawierające różne części roślin najczęściej o gorzkim smaku. Stosują je tylko mężczyźni w celu zwiększenia potencji seksualnej. Niejednokrotnie te same toniki stosowane są dla ogólnego wzmocnienia organizmu, na „oczyszczenie” krwi lub jako lek przeciw chorobom wenerycznym (van AnDEL et al. 2012). W tym kontekście warto jeszcze wymienić inne prace poświęcone roślinnym afrodyzjakom w kulturach Afryki i Karaibów (Nouam et al. 1998; Mitchell 2011). Inną praktyką mającą na celu zwiększenie przyjemności podczas zbliżenia fizycznego jest wydłużanie warg sromowych mniejszych (*Labia minora*) przez mieszkanki Ruandy. Zabieg ten niejednokrotnie implikuje użycie roślin, z których *Solanum aculeastrum* oraz *Bidens pilosa* są najbardziej znane (Koster & Price 2008). Wymieniam te rośliny również dlatego, że *Bidens pilosa* jest gatunkiem stosowanym przez imigrantki z Paragwaju w argentyńskim Misiones, między innymi w mieszankach mających zapewnić sterylizację. Niemniej gatunek ten jest używany w Misiones przez różne grupy etniczne głównie w leczeniu żółtaczki (Keller 2008; Kujawska & Hilgert 2014).

Na duże znaczenie środków antykoncepcyjnych, sterylizujących oraz poronnych zwrócił uwagę paragwajski badacz, Pastor Arenas, od 40 lat zajmujący się etnobotaniką społeczności zbieraczy-łowców oraz rolników kopieniaczy zamieszkujących rejon Gran Chaco (Arenas 2012). W dwóch artykułach z 1977 roku, opublikowanych na łamach *Economic Botany*, Arenas i Moreno Azorero dokonali syntezy roślinnych środków używanych przez społeczności tubylcze oraz przez ludność metyską Paragwaju w celu „regulacji płodności”. Jak się wyrazili autorzy we wstępie pierwszego z artykułów, „Używanie roślinnych środków dla regulacji płodności jest jedną z wielu praktyk stosowanych przez społeczności pierwotne. Kontynuacja ich użycia i obecne znaczenie wynika z faktu, że to właśnie przy pomocy tych środków wiele z tych społeczności nadal próbuje planować swoje rodziny” (Arenas & Moreno Azorero 1977a: 32). Dla wyników moich rozważań, ważniejszy jest jednak drugi artykuł omawiający dokładnie gatunki stosowane w celach antykoncepcyjnych, sterylizujących i aborcyjnych przez ludność metyską Paragwaju, na codzień posługującą się językiem guarani (Arenas & Moreno Azorero 1977b). Wyniki tych badaczy jak i innych etnologów i farmaceutów paragwajskich zostaną zestawione w tabeli roślin dołączonej do tego artykułu (Tabela 1) (Cadogan 1957; Pérez-Marenicevich 1972). Moje badania stanowią kontynuację studiów etnofarmakologicznych i medyczno-etnobotanicznych w podzwrotnikowej części Ameryki Południowej znanej jako ekoregion Lasu Atlantyckiego. Każdego antropologa, a szczególnie etnobotanika, który styka się z kulturą metyską w Paragwaju bądź z diasporą Paragwajczyków, uderza niezwykle bogactwo roślin wykorzystywanych w celach profilaktycznych, leczniczych czy też dla zachowania dobrostanu organizmu. Jeden ze współczesnych badaczy paragwajskich Norman Breuer Moreno napisał, iż jedną z najbardziej niezwykłych cech społeczeństwa

paragwajskiego, dotyczącą wszystkich warstw społecznych oraz przekraczającą wszelkie bariery wiekowe, jest codzienne spożywanie roślin leczniczych. „Rośliny te zapewniają ochronę zdrowia, dostarczają składników odżywczych, są stosowane jako toniki, i wreszcie dzięki nim Paragwajczycy oszczędzają na przejazdach i wizytach u lekarzy” (Moreno 2007: 7).

Argentyna od początku swej państwowości odznaczała się polityką pro-migracyjną i asymilacyjną, co zaowocowało przyjęciem i stopniową asymilacją ludności z niemal wszystkich krajów europejskich, Bliskiego i Dalekiego Wschodu, etc. Niemniej, duży odsetek imigrantów zawsze stanowili przybysze z krajów ościennych. Paragwajczycy masowo migrowali do Argentyny od 1947 roku, czyli po zakończeniu wojny z Boliwią o Chaco, kiedy Paragwaj pogrążył się w wojnie domowej zakończonej wieloletnią dyktaturą Alfredo Stroessnera od 1954 do 1989 roku. Patrząc na spisy ludności po 2001 roku, Paragwajczycy stanowią najliczniejszą mniejszość narodową Argentyny (Torres 2014).

Metody

Badania wśród imigrantów z Paragwaju rozpoczęłam w 2014 roku i kontynuowałam w 2015, spędzając w sumie 6 miesięcy w terenie. Skupiłam się na roślinach leczniczych oraz dzikich roślinach jadalnych. Wcześniej, tj. w latach 2007-2011 pracowałam w prowincji Misiones nad ziołolecznictwem Polonii argentyńskiej (m.in. Kujawska 2008, 2013; Kujawska & Hilgert 2014; Kujawska & Pieroni 2015; Kujawska & Pardo-de-Santayana 2015; Kujawska & Łuczaj 2015). W trakcie badań terenowych wśród Polaków i ich potomków w Misiones, zwróciłam uwagę na fakt, że badani często powoływali się na Metysów paragwajskich w opisie procesu nabywania wiedzy o środowisku, florze i faunie Misiones. Dlatego logiczną kontynuacją dla moich studiów w Ameryce Południowej były badania wśród imigrantów z Paragwaju oraz ich potomków, z którymi Polscy imigranci mieli najwięcej kontaktu. Do badań wśród imigrantów z Paragwaju wybrałam cztery miejscowości w północnej i centralnej części Misiones położone wzdłuż rzeki Parany, stanowiącej granicę z Paragwajem (Fig. 1). Spośród nich, Puerto Wanda, Piray Km 18 oraz Puerto Leoni z przylegającymi do niego mniejszymi koloniami mają charakter wiejski, natomiast Puerto Piray jest małym miasteczkiem (10 tys. mieszkańców). W Puerto Wanda oraz Piray Km 18 dominowali Metysi, głównie pochodzenia paragwajskiego. Puerto Piray i Puerto Leoni miały strukturę bardziej złożoną etnicznie, szczególnie Puerto Leoni zamieszkałe jest również przez potomków Europejczyków, głównie Niemców oraz *Criollos* – ludność metyską przybyłą z południa, tj. z prowincji Corrientes. W sumie, w badaniach wzięło udział 100 osób (61 kobiet i 39 mężczyzn).

We wszystkich miejscowościach badani mieli dostęp do ogrodów przydomowych i w większości wypadków posiadali również 1-2 ha działkę, gdzie uprawiali przede wszystkim maniok oraz kukurydzę. Niemniej, nikt nie uprawiał rolnictwa samowystarczalnego. Badani pracowali w sektorach pozarolniczych, lecz częściowo z rolnictwem związanych, np. przy wyrębie lasu lub żyli z emerytury / renty lub zasiłków. Wszyscy badani rozumieli język guarani, niektórzy posługiwali się tym językiem na co dzień. W kilku przypadkach konieczna była obecność tłumaczki z języka guarani w trakcie prowadzenia wywiadu. Niemniej, w przytłaczającej większości wywiady prowadziłam w j. hiszpańskim. Tylko w nielicznych przypadkach badani nie utrzymywali kontaktu z krajem pochodzenia. Większość z nich odwiedzała swoje rodziny w Paragwaju (mieszkające głównie w departamentach wschodnich: Itapúa, Villarica, Caazapá).

Informacje dotyczące naturalnych afrodyzjaków pojawiały się w kontekście roślin leczniczych. Materiał z zakresu roślin leczniczych zbierany był za pomocą metody wolnego wyliczania (*free listing*) (Quinlan 2005). Wywiady *free listing* zostały uzupełnione spacerami

z informatorami do miejsc, gdzie pozyskują swoje rośliny. To głównie w trakcie tych wypraw temat afrodyzjaków był poruszany przez uczestników badań. Odbywało się to w ten sposób, iż badani zobaczywszy jakąś roślinę, o której nie pamiętali podczas wywiadu standardowo przeprowadzanego w domu, opowiadali o jej właściwościach. W kilku przypadkach dostrzeżenie jakiejś rośliny łączyło się z okrzykiem „o, ta roślina sprawia, że mężczyźni są szczęśliwi” (*esta planta hace a los hombres feliz*) (Fig. 2). Natomiast informacje dotyczące naturalnych środków antykoncepcyjnych oraz środków poronnych pochodziły od kobiet. Informacje te były podawane podczas drugiego a nawet trzeciego spotkania, kiedy badane kobiety nabrały większego zaufania. Badając całe spektrum ziołolecznictwa wśród migrantów z Paragwaju kładłam szczególny nacisk na doświadczenie własne. Jednak, w przypadku tematów związanych ze zdrowiem reprodukcyjnym i regulacją płodności również uwzględniałam w swoich notatkach informacje, które były zasłyszane, ale pochodziły z wiarygodnego źródła. Ponadto informatorzy na ogół wiedzieli, która część rośliny jest używana i jak przygotować dany lek / środek oraz jak go bezpiecznie łączyć z innymi roślinami lub elementami zwierzęcymi. W tej analizie uwzględniłam rośliny wymieniane przez pojedyncze osoby, co nie jest standardowym podejściem w analizach etnobotanicznych, które przyjmują za minimum dwa lub trzy wymienienia danej rośliny przez informatorów (Łuczaj 2008). Uczyniłam tak ze względu na specyfikę tematu.

Próbki zielnikowe zostały zebrane w miejscach, w których informatorzy sami pozyskują określone gatunki. Próbki zostały zidentyfikowane przez autorkę i zdeponowane w zielniku CTES Instituto de Botánica del Nordeste w Corrientes. W przypadku wymienionych lub przedstawionych części zwierząt – próbki zostały zdeponowane w Museo de Ciencias Naturales w Santa Fe w Argentynie. Nazwy łacińskie zostały sprawdzone z bazą The Plant List (<http://www.theplantlist.org/>).

Wyniki i Dyskusja

Przed rozpoczęciem badań terenowych wśród migrantów z Paragwaju przyjąłm hipotezę roboczą na podstawie informacji dotyczącej stanu Lasu Atlantyckiego w Misiones i we wschodnim Paragwaju (Placci & Di Bitetti 2006). Subtropikalny Las Atlantycki Górnej Parany (*Selva Paranaense*) najlepiej zachowany jest w Misiones. Dlatego uznałam, że imigranci paragwajscy mają korzystniejsze warunki do zachowania i przekazywania wiedzy środowiskowej w Misiones niż w rodzinnym Paragwaju. Badania w czterech miejscowościach pokazały, że dostęp do naturalnych siedlisk wygląda bardzo różnie w tej prowincji. O ile mieszkańcy Puerto Leoni i w nieco mniejszym stopniu w Puerto Wanda mieli dostęp do bardzo różnych środowisk (las wtórny, pastwiska, pola uprawne, obszary ruderalne, ogrody przydomowe), to mieszkańcy Piray Km 18 i Puerto Piray byli otoczeni przez produkcyjne lasy sosnowe. Jedyne naturalne siedlisko roślinne stanowił 50 metrowy pas zieleni przy strumieniach. Oprócz tego mogli pozyskiwać rośliny użyteczne z ogrodów przydomowych, niewielkich poletek uprawnych i z brzegów dróg. Przyjęta na wstępie hipoteza wymaga modyfikacji i porównania miejsc pochodzenia roślin leczniczych ludności we wszystkich badanych przeze mnie miejscowości, co jednak wykracza poza ramy tego artykułu.

Afrodyzjaki

Współczesna nauka definiuje afrodyzjaki jako środki przyjmowane w postaci pożywienia bądź jako lekarstwa, które mają zwiększyć seksualne pożądanie. Wyróżnia się też trzy podstawowe rodzaje afrodyzjaków, ze względu na pełnione funkcje: zwiększające libido, zwiększające potencję, oraz zwiększające przyjemność podczas seksu (Kotta et al. 2013). Poznanie naukowe oraz wiedza tradycyjna są ze sobą zgodne w tym względzie, rzadko jednak badacze opisujący i analizujący stosowanie afrodyzjaków w społecznościach tubylczych i lokalnych wskazują na ich specyficzną funkcję jak te opisane powyżej.

W badanej grupie imigrantów paragwajskich w Misiones, jedynie mężczyźni wypowiadali się na temat afrodyzjaków. Spośród środków roślinnych wymieniali na pierwszym miejscu *tatu'ruguay* (*Stachytarpheta cayennensis*), roślinę zielną należącą do rodziny werbenowatych, rosnącą na brzegu lasu i na pastwiskach. Roślina ta stanowi niezwykle ciekawy przypadek dla badaczy zajmujących się źródłami tradycyjnej wiedzy etnobotanicznej. Jeden z moich informatorów z Piray Km 18 pokazał mi w 2015 roku almanach z 1995 roku zatytułowany „Rośliny lecznicze Paragwaju” wydany przez firmę naftową Shell. Wcześniej czytałam na temat dużego znaczenia almanachów wśród chłopów paragwajskich (Cadogan 1957; Ritter 1977). Leon Cadogan w jednej z publikacji przytacza słowa Codasa Papaluki, który w książce poświęconej kwestiom agrarnym w Paragwaju stwierdza, że „Almanach z Bristolu” (*El Almanaque de Bristol*), rozpowszechniany przez jedną z firm farmaceutycznych z Nowego Jorku, był w pierwszej połowie XX wieku najbardziej konsultowaną przez chłopów paragwajskich pozycją w zakresie medycyny (Cadogan 1957). Otóż jedną z opisanych roślin w *Almanachu* z 1995 roku była właśnie *tatu'ruguay*, przy czym autorzy tego kalendarza błędnie wpisali nazwę łacińską (*Lycopodium alopecuroides*), zapisując ją w dodatku z błędem w pisowni. Sama ilustracja gatunku, nazwa potoczna oznaczająca „ogon pancernika” w języku guarani, jak i samo zastosowanie nie pozostawiły żadnej wątpliwości, że chodzi o *Stachytarpheta cayennensis* (Fig. 3). Informacja dołączona do ilustracji mówi, iż „tradycja przypisuje jej [*tatu'ruguay*] ważną rolę w leczeniu impotencji. Przygotowuje się napar, który pije się trzy razy dziennie”. Informacja w *Almanachu* wskazuje na użyteczność *tatu'ruguay* w leczeniu dolegliwości, jaką jest brak potencji, niemniej, jak zaznaczyłam wcześniej, funkcją afrodyzjaków jest również zwiększenie, lub wręcz wywołanie potencji seksualnej. Zatem informacja zebrana przeze mnie w terenie oraz ta, pochodząca z kalendarza nie wykluczają się. Co zatem było pierwsze: wiedza potoczna czy spisana formuła w *Almanachu*? Już sam przywołany opis użycia wskazuje na to, że *Almanach* jedynie utrwalił wiedzę potoczną, wiedzę tradycyjną. Zatem mamy tu do czynienia z ciekawym przypadkiem, który można określić jako sprzężnie zwrotne – wiedza tradycyjna utwalona w *Almanachu* dostała nowej legitymizacji, a przez to również wzmocnienia, co prawdopodobnie wpłynęło na jej żywotność. Na marginesie można dodać, że Arenas i Moreno Azorero (1977b) wymieniają *Lycopodium alopecuroides* jako środek na niepłodność używany przez ludność metyską Paragwaju. Niemniej, roślina ta ma zupełnie inny wygląd, rośnie w piaszczystych glebach i należy do innej rodziny botanicznej, widłakowatych (Lycopodiaceae).

Inne afrodyzjaki wymieniane przez uczestników badań dotyczyły wyłącznie części zwierzęcych oraz jednego produktu zwierzęcego. Informatorzy wymieniali penis ostronosa rudego (*coati*, *Nasua nasua*), który najpierw należy dobrze wysuszyć w piekarniku / piecu. Zależy się go w następujący sposób: penis należy zetrzeć na tarce lub rozdrobnić w młynku a następnie dodać do możliwie najlepszego jakościowo alkoholu na godzinę przed planowanym stosunkiem (jeden z informatorów podkreślał, że lepiej mieć stuprocentową pewność, że do zbliżenia dojdzie). Van Andel i współpracownicy również wymieniają penis ostronosa rudego jako środek używany w celu zwiększenia libido i potencji

w Gujanach i na wyspach karaibskich (van Andel et al. 2012). Kolejnym, wymienianym przez moich rozmówców, środkiem zwierzęcym jest *cascabel* – grzechotka grzechotnika straszliwego (*Crotalus durissus terrificus*), kolekcjonowana przez niektórych mężczyzn z Misiones jako trofeum (Fig. 4). Sposób przyjmowania tego afrodyzjaku jest identyczny jak wspomniane przyrodzenie *coati*. Innym afrodyzjakiem jest *jalea real* (mleczko pszczele), które jest pokarmem wytwarzanym przez pszczoły robotnice dla królowej pszczół gatunku pszczoły miodnej (*Apis mellifera*). Jest to jedyny przykład afrodyzjaku, który może być zażywany tak przez mężczyzn jak i kobiety, według zapewnień badanych Paragwajczyków. O dużym znaczeniu mleczka pszczelego jako substancji wpływającej na zwiększenie popędu seksualnego pisali różni autorzy już od wieków starożytnych (Kotta et al. 2013). Kotta i współpracownicy dodają, że badania naukowe nie potwierdzają skuteczności miodu jako środka stymulującego libido oraz poprawiającego potencję.

Wśród wymienianych przez badanych roślin, znalazła się jedna, którą można nazwać „anty-afrodyzjakiem”. Jej działanie ma polegać na zmniejszeniu libido. Jedną z informaterek podawała ją swemu mężowi i zapewniała, że efekt był satysfakcjonujący. Tę rośliną jest, znana również w Polsce, morwa biała (*mora*, *Morus alba*).

Héctor Keller, który badał rośliny użytkowe Indian Guarani w centralnej i północnej części Misiones, wymienił w swej rozprawie doktorskiej 10 różnych afrodyzjaków stosowanych przez mężczyzn Guarani i tylko jeden (bliżej niezidentyfikowany porost) używany przez kobiety z tej grupy etnicznej. Z tego względu odkrycia Kellera są bliskie mojemu założeniu, iż afrodyzjaki w tej części Ameryki Południowej stosowane są głównie przez mężczyzn. Co ciekawe, żadna z wymienionych roślin nie została odnotowana przez migrantów z Paragwaju. Keller i Romero (2006) prowadzili również badania wśród imigrantów brazylijskich zamieszkujących środkową część Misiones i odnotowali jedynie użycie jednego afrodyzjaku, w dodatku stosowanego przez kobiety – *Pteridium arachnoideum*.

Keller (2008) w czasie swych wieloletnich studiów wśród Guarani zarejestrował użycie jednej rośliny – *Phytolacca dioica* w celu powiększenia penisa. Praktyka ta nie została odnotowana w żadnej innej grupie etnicznej Misiones ani ekoregionu Lasu Atlantyckiego.

Menstruacja

Interpretacja kulturowa menstruacji, szczególnie w obrzędach przejścia oraz jako przejaw tabu, była tematem dość chętnie podejmowanym przez różnych badaczy etnologów (Buckley & Gottlieb 1988; Furth & Shu-Yueh 1992; Cayón 2013). Tym niemniej, prace etnologiczne nie dostarczają zbyt wielu szczegółów na temat prozaicznych aspektów związanych z comiesięcznym cyklem kobiecym w społeczeństwach tubylczych i lokalnych. Temat ten, choć na różnym poziomie wnikliwości, starają się zgłębiać badacze z nurtu antropologii medycznej, szczególnie skupieni na zdrowiu reprodukcyjnym kobiet w różnych regionach świata (van de Walle & Renne 2001).

W badanym przeze mnie regionie najważniejszą rośliną używaną w celu wywołania miesiączki (ang. *emmenagogues*) jest *isipo milhombres* (*Aristolochia triangularis*) – liana występująca dość często w naturalnych lasach Misiones (Fig. 5). Z nazwą tej rośliny jest związana pewna historia, jakoby miała ona uratować w czasie wojny (dokładnie nie wiadomo jakiej) wielu ludzi, dlatego nazywa się ją „lianą tysiąca mężczyzn”. Oprócz wywoływania miesiączki, które nie jest konotowane jako dokonywanie aborcji na wczesnym etapie ciąży, przez inne osoby roślina ta jest uważana za aborcyjną i sterylizującą. Niemniej, szczególnie wśród starszego pokolenia istnieje zwyczaj picia yerba mate z dodatkiem tej liany, ze względu na jej przyjemny aromat. *Isipo milhombres* dodają do mate również Polacy i ich potomkowie z Misiones (Kujawska & Hilgert 2014).

Inne rośliny stosowane w cyklu miesięczkowym to *culantrillo ka'a ka'aguy* (*Adiantum raddianum*) oraz *poleo de palo* (*Aloysia gratissima*) – używa się ich w przeciwnym celu niż *isipo milhombres* – tzn. kiedy krwawienie jest zbyt obfite. Do regulacji zaburzeń związanych z miesiączką, polegającym na nieregularnym jej występowaniu używa się dwóch paproci rosnących jedynie w lesie: *calaguala* (*Asplenium brasiliense*) oraz *doradilla* (*Hemionitis tomentosa*), szczególnie *doradilla* cieszy się dużą popularnością wśród kobiet paragwajskich (Fig. 6). Najliczniejszą grupę roślin stanowią te stosowane w celu złagodzenia bólu podczas menstruacji. Roślin te mają status tzw. roślin ciepłych zgodnie z doktryną humoralną (Kujawska & Pieroni 2015). Do roślin tych należą: *salvia* (*Lippia alba*), *malva de castilla* (*Malva sylvestris*), rumianek (*manzanilla*, *Matricaria chamomilla*), oregano (*Origanum vulgare*), ruta (*ruda*, *Ruta chalepensis*) oraz *malva blanca* (*Sida cordifolia*). Jedynie mięta nie należy do leków ciepłych, wręcz ochładzających, a mimo to również jest czasem stosowana przez kobiety tuż przed oraz w czasie bolesnych miesiączek (Tabela 1).

Regulacja płodności i liczby potomstwa

Badane przeze mnie kobiety posiadały najwięcej 19 i najmniej jedno dziecko (pojedynczy przypadek). Średnia liczba dzieci wśród badanych kobiet wynosiła siedem. Starsze kobiety zwykle posiadały więcej dzieci niż kobiety w średnim wieku i młodsze. Z jednej strony kobiety młodsze deklarowały chęć posiadania mniej liczego potomstwa niż ich matki, z drugiej strony kusila je polityka prorodzinna uprawiana przez prezydent Argentyny, Cristinę Kirchner. Według tej polityki, każdej kobiecie posiadającej co najmniej siedmioro dzieci przysługiwał zasiłek *madre de siete hijos* (nawet kiedy jej dzieci się już usamodzielnili), ponadto przysługiwała jej również *asignatura general* – czyli dopłata do każdego uczącego się dziecka, która wynosiła więcej w rodzinach gorzej uposażonych. Kobiety nie żyjące w formalnych związkach dodatkowo mogły pobierać zasiłek przysługujący głowie rodziny – *jefe de la familia*. Kobiety paragwajskie bardzo chwaliły tę politykę i twierdziły, że dzięki niej mogły decydować czy chcą na przykład trwać w patologicznych związkach z mężczyznami, którzy nadużywają alkoholu i je biją czy też nie. Niektóre informatorki opowiadały, że ich matki nie miały takiego wyboru, gdy ich mężowie „zapełniali im brzuchy” co roku i przez to przywiązywali do siebie. Opowiadały również, że dawniej kobiety nie miały żadnej niezależności finansowej, gdyż na wsi prawie nigdy nie pracowały poza domem. A jednak informatorki paragwajskie znały i stosowały środki roślinne w celu regulacji liczby potomstwa.

W trakcie badań odnotowałam tylko jedną roślinę polecaną jako środek antykoncepcyjny przez paragwajskie kobiety – *perudilla blanca* (*Gomphrena celosioides*). Dwie inne rośliny zażywane systematycznie przez co najmniej pół roku miały prowadzić do sterylizacji, efekt ten opisywano jako „wyschnięcie macicy”. Rośliny te, to lokalnie występujące gatunki ruderalne *tapecué* (*Acanthospermum australe*) oraz *picón* (*Bidens pilosa*). Kobiety i niekiedy również mężczyźni wymieniali rośliny wykorzystywane w celach wywołania aborcji. Najczęściej wspomniane były dwa gatunki *isipo milhombres* (*Aristolochia triangularis*) oraz *cangorosa* (*Maytenus ilicifolia*). Obydwie te rośliny są również stosowane w Misiones w celu oczyszczenia krwi (Kujawska & Hilgert 2014). Kilka innych gatunków zostało wymienionych jako abortyfikanty, jednak stosowane przez nieliczne osoby, należą do nich: *higuera* (*Ficus* sp.), *caroba* (*Jacaranda micrantha*), *pietruszka* (*perejil*, *Petroselinum crispum*), *pariparoba* (*Piper mikianianum*) oraz ruta (*Ruta chalepensis*).

Badane kobiety również wymieniły kilka gatunków, które stosowały one same lub ktoś z rodziny, by ułatwić zajście w ciążę. Do gatunków tych należą: *doradilla* (*Hemionitis tomentosa*) oraz rumianek. Dość duża liczba gatunków roślinnych stosowanych w celach złagodzenia lub wręcz eliminacji infekcji dróg rodnych, świadczy o dużej tradycji i

niesłabnącym zaufaniu do naturalnych środków, pomimo iż obecnie we wszystkich badanych miejscowościach działa przynajmniej jedno ambulatorium wyposażone w farmaceutyki oraz różne preparaty działające przeciw infekcjom pochwy, które są wydawane nieodpłatnie. Ambulatoria te są obsługiwane codziennie przez pielęgniarki, zaś lekarze, najczęściej pediatrzy lub ginekolodzy przyjmują zwykle dwa razy w tygodniu.

Badania moje skupiłam na możliwie szerokim spektrum zastosowania roślin leczniczych przez migrantów z Paragwaju, przez co niektóre informacje związane ze zdrowiem reprodukcyjnym mają tylko charakter wstępny i wymagają dalszych, bardziej pogłębionych badań w tej tematyce. Tym niemniej, ciekawą wydaje się wzmianka dotycząca użycia melisy (*toronjil*, *Melissa officinalis*) stosowanej w okresie menopauzy przez kobiety paragwajskie. Również Keller i Romero (2006) wymieniają jedną roślinę stosowaną przez imigrantki z Brazylii w Misiones w celu poprawy samopoczucia w okresie menopauzy – *Leonotis nepetifolia*.

Porównanie z innymi grupami ekoregionu Lasu Atlantyckiego

Zestawienie informacji pochodzących z badań wśród imigrantów paragwajskich z dostępną literaturą z Misiones i Paragwaju, wskazuje na fakt, iż imigranci z Paragwaju mają najwięcej wspólnych użyć roślin w omawianych domenach z imigrantami z Polski (Kujawska & Hilgert 2014). Podobieństwa te są szczególnie widoczne w odniesieniu do roślin stosowanych w regulacji menstruacji. Mniej elementów wspólnych udało się ustalić z medycyną popularną paragwajską (Pérez-Maricevich 1972; Arenas & Moreno Azorero 1977a, b; Filipov & Arenas 2008). Prawdopodobnie wynika to z faktu, że wymienieni uczeni prowadzili badania na całym terytorium Paragwaju, w tym na obszarze Gran Chaco, który fitogeograficznie jest bardzo odmienny od Lasu Atlantyckiego Górnej Parany. Wydaje się, że imigranci z Paragwaju rzadziej wymieniają się informacjami na temat naturalnych środków do regulacji płodności i popędu seksualnego z Indianami Guarani oraz imigrantami z Brazylii mieszkającymi w Misiones. Badania te pokazują również, że imigranci z Paragwaju adaptują swą wiedzę do warunków środowiskowych Misiones.

Podziękowania

Projekt badawczy został w całości sfinansowany przez Narodowe Centrum Nauki w ramach grantu nr 2013/09/N/HS3/02226. Chcę podziękować, chociażby symbolicznie, moim informatorom, imigrantom z Paragwaju mieszkającym w Misiones, z którymi miałam przyjemność pracować, a w szczególności moim dwóm asystentkom w terenie Natividad Garay oraz Julii Silvero. Jestem też bardzo wdzięczna za pomoc logistyczną w terenie Rosie Jejer, Normie Hilgert i Miguelowi Sánchez. Dziękuję kolegom antropologom i etnobiologom paragwajskim za cierpliwe „tłumaczenie” kultury paragwajskiej: Pastorowi Arenas oraz Rodrigo Villagra, jak również moim drogim kolegom etnobiologom południowoamerykańskim za liczne inspiracje: Celeste Medrano, Fernando Zamudio, Davidowi Escobar-Jiménez.

Literatura

Arenas P, MorenoAzorero R 1977a. Plants used as means of abortion, contraception, sterilization and fecundation by Paraguayan indigenous people. *Economic Botany* 31: 302-306.

Arenas P, Moreno Azorero R 1977b. Plants of common use in Paraguayan folk medicine for regulating fertility. *Economic Botany* 31: 298-301.

Arenas P 2012. *Etnobotánica en zonas áridas y semiáridas del cono sur de Sudamérica*. Agencia Nacional de Promoción Científica y Tecnológica, Buenos Aires.

Browner CH 1989. The management of reproduction in an egalitarian society. In: Shepard McClain C (ed) *Women as healers. Cross cultural perspective*. Rutgers University Press, New Brunswick and London.

Buckley T, Gottlieb A (eds) 1988. *Blood magic. The anthropology of menstruation*. University of California Press, Berkeley.

Cadogan L 1957. *Apuntes de medicina popular guaireña*. Centro de Estudios Antropológicos del Paraguay, Asunción.

Cayón L 2013. *Pienso, luego creo. La teoría makuna del mundo*. Instituto Colombiano de Antropología e Historia, Bogotá.

Filipov A, Arenas P 2008. Los vegetales en el ciclo reproductivo de la mujer pilagá (Chaco central-argentino). *Suplemento Antropológico, Rev. Centro Estudios Antropológicos* 43: 211-247.

Freeman D 1989. Fa'apua'a fa'amu and Margaret Mead. *American Anthropologist* 91: 1017-1022.

Furth C, Shu-Yueh C 1992. Chinese medicine and the anthropology of menstruation in contemporary Taiwan. *Medical Anthropology Quarterly* 6(1): 27-48.

Grant NJ 1995. From Margaret Mead's field notes: What counted as "sex" in Samoa? *American Anthropologist* 97: 678-682.

Keller HA 2008. *Etnobotánica de comunidades guaraníes de Misiones, Argentina; valoración de vegetación como fuente de recursos*. PhD diss., Universidad Nacional del Nordeste, Corrientes.

Keller HA, Romero HF 2006. Plantas medicinales utilizadas por campesinos del área de influencia de la Reserva de Biósfera Yabotí (Misiones, Argentina). *Bonplandia* 15: 125-141.

Koster M, Price LL 2008. Rwanda female genital modification: Elongation of the *Labia minora* and the use of local botanical species. *Culture, Health & Sexuality* 10: 191-204.

Kotta S, Ansari SH, J Ali 2013. Exploring scientifically proven herbal aphrodisiacs. *Pharmacognosy Reviews* 7(13): 1-10.

Kujawska M 2008. Leczenie zamawianiem wśród Polaków z Misiones w Argentynie. *Lud* 92: 65-86.

Kujawska M 2013. Leczenie chorób ludowych za pomocą roślin przez Polonię argentyńską z prowincji Misiones. Treating folk illnesses with plants by the Polish community in Misiones, Argentina. *Etnobiologia Polska* 3: 31-46.

Kujawska M, Hilgert NI 2014. Phytotherapy of Polish migrants in Misiones, Argentina: Legacy and acquired plant species. *Journal of Ethnopharmacology* 153: 810-830. Corrigendum to "Phytotherapy of Polish migrants in Misiones, Argentina: Legacy and acquired plant species" [*J. Ethnopharmacol.* 153(3) (2014) 810-830]. *Journal of Ethnopharmacology* 155(3): 1629-1640.

Kujawska M, Łuczaj Ł 2015. Wild edible plants used by the Polish community in Misiones, Argentina. *Human Ecology* 43(6): 856-869.

Kujawska M, Pardo-de-Santayana M 2015. Management of medicinally useful plants by European migrants in South America. *Journal of Ethnopharmacology* 172: 347-355.

Kujawska M, Pieroni A 2015. Plants used as food and medicine by Polish migrants in Misiones, Argentina. *Ecology of Food and Nutrition* 54: 255-279.

Łuczaj Ł 2008. Problemy taksonomiczne w polskich badaniach etnobotanicznych. *Lud* 92: 43-64.

Malinowski B. 1929. The sexual life of savages in north-western Melanesia; an ethnographic account of courtship, marriage and family life among the natives of the Trobriand islands, British New Guinea. Eugenic Pub. Co, New York.

Mead M 1928. Coming of age in Samoa. William Morrow, New York.

Mitchell S 2011. The Jamaican root tonics: a botanical reference. Focus on Alternative and Complementary Therapies 16: 271-280.

Moreno NB 2007. The role of the medicinal plants in rural Paraguayan livelihoods reasons for extensive medicinal plant use in Paraguay. *Suplemento Antropológico, Rev. Centro Estudios Antropológicos* 42: 1-159.

Moreno Azorero R 1987. Las plantas abortificantes de las parcialidades indígenas chaqueñas. *Suplemento Antropológico, Rev. Centro Estudios Antropológicos* 22: 9-45

Noumi E, Amvan Zollo PH, Lontsi D 1989. Aphrodisiac plants used Cameroon. *Fitoterapia* 69: 125-134.

Picking D, Younger N, Mitchell S, Delgoda R 2011. The prevalence of herbal medicine home use and concomitant use with pharmaceutical medicines in Jamaica. *Journal of Ethnopharmacology* 137: 305-311.

Pérez-Maricevich BF 1972. La medicina empírica en el Paraguay. Suplemento Antropológico, Rev. Centro Estudios Antropológicos 7: 61-72.

Plací G, Di Bitetti M 2006. Situación ambiental en la ecorregión del Bosque Atlántico del Alto Paraná (Selva Paranaense). In: Brown A, Martínez Ortiz U, Acerbi M, Corcuera J (eds) La situación ambiental argentina. Fundación Vida Silvestre Argentina, Buenos Aires, pp. 195-209.

Quinlan M 2005. Considerations for collecting freelists in the field: examples from ethnobotany. Field Methods 17: 219-234.

Ritter JR 1977. El medico rural. Anotaciones para una tipología del hombre paraguayo. Suplemento Antropológico 12(1-2): 149-189.

Spittal S 1938. Lecznictwo ludowe w Załóżcach i okolicy. Polskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Tarnopol.

Talko-Hryniewicz J 1893. Zarys lecnictwa ludowego na Rusi południowej. Akademia Umiejętności, Kraków.

Tierney P 2000. Darkness in El Dorado. How scientists and journalists devastated the Amazon. W.W Norton & Company, New York.

Torres VE 2014. Paraguayos en Argentina: propensión a emigrar y características sociodemográficas (2001-2010). Folia Historica del Nordeste 22: 89-114.

Van Andel T, Korte de S, Koopmans D, Behari-Ramdas J, Ruyschaert S 2008. Dry sex in Suriname. Journal of Ethnopharmacology 116: 84-88.

Van Andel T, Mitchell S, Volpato G, Vandebroek I, Swier J, Ruyschaert S, Rentería Jiménez CA, Raes N 2012. In search of a perfect aphrodisiac: Parallel use of bitter tonics in West Africa and the Carabean. Journal of Ethnopharmacology 143: 840-850.

Van de Walle E, Renne EP (eds) 2001. Regulating menstruation: Beliefs, practices, interpretations. University of Chicago press, Chicago.

Wądołowska A 2010. Pluralizm medyczny z zdrowie reprodukcyjne kobiet w regionie Indian Purhépecha w Meksyku. In : Penkala-Gawęcka D (ed) Nie czas chorować? Zdrowie, choroba i leczenie w perspektywie antropologii medycznej. Biblioteka Telgte, Poznań, pp.51-66.

Tabela 1. Gatunki roślin i zwierząt używane jako afrodyzjaki oraz w praktykach związanych z regulacją płodności i zdrowiem reprodukcyjnym przez migrantów paragwajskich mieszkających w prowincji Misiones w Argentynie.

Gatunek botaniczny, rodzina botaniczna	Nazwa lokalna	Zastosowanie	Liczba cytowań	Bibliografia
<i>Acanthospermum australe</i> (Loefl.) Kuntze, Compositae	tapecué	sterylizacja (wysusza macicę)	3	Arenas & Moreno Azorero 1975, Keller & Romero 2006
<i>Adiantum raddianum</i> C. Presl., Pteridaceae	culantrillo ka'a ka'aguy	zbyt obfite miesiączkowanie, profilaktyka poporodowa	3	
<i>Aloysia gratissima</i> (Gillies & Hook). Tronc., Verbenaceae	poleo de palo	zbyt obfite miesiączkowanie, bóle menstruacyjne	2	
<i>Ambrosia elatior</i> L., Compositae	altamisa	profilaktyka poporodowa (pomaga pozbyć się łożyska)	2	Arenas & Moreno Azorero 1975
<i>Aristolochia triangularis</i> Cham., Aristolochiaceae	isipo milhombres	aborcja, sterylizacja, wywołanie miesiączki	8	Arenas & Moreno Azorero 1975, Keller 2008, Kujawska & Hilgert 2014
<i>Asplenium brasiliense</i> Sw., Aspleniaceae	calaguala	profilaktyka w czasie menstruacji	2	
<i>Bidens pilosa</i> L., Compositae	picón	sterylizacja (wysusza macicę)	2	Keller 2008
<i>Dysphania ambrosioides</i> (L.) Mosyakin & Clements, Amaranthaceae	ka'a re	profilaktyka poporodowa	1	Filipov & Arenas 2008, Keller 2008
<i>Euphorbia prostrata</i> Aiton, Euphorbiaceae	tupasy kamby	bóle menstruacyjne	5	
<i>Ficus</i> sp., Moraceae	higuera	aborcja	2	
<i>Gomphrena celosioides</i> Mart., Amaranthaceae	perudilla blanca	antykoncepcja	2	Arenas & Moreno Azorero 1975
<i>Hemionitis tomentosa</i> (Lam.) Raddi, Pteridaceae	doradilla	pomaga zająć w ciążę, reguluje menstruację, eliminuje upławy	16	Keller 2008, Kujawska & Hilgert 2014
<i>Jacaranda micrantha</i> Cham., Bignoniaceae	caroba	aborcja	3	Keller 2008
<i>Lippia alba</i> (Mill.) N.E. Br., Verbenaceae	salvia	bóle menstruacyjne	2	Kujawska & Hilgert 2014
<i>Malva parviflora</i> L., Malvaceae	malva de castilla	upławy	2	Kujawska & Hilgert 2014
<i>Malva sylvestris</i> L., Malvaceae	malva de castilla	upławy, bóle menstruacyjne	2	
<i>Matricaria chamomilla</i> L., Compositae	manzanilla	pomaga zająć w ciążę, upławy, bóle menstruacyjne	4	Kujawska & Hilgert 2014
<i>Maytenus ilicifolia</i>	cangorosa	aborcja	5	Arenas & Moreno

Mart. ex Reissek, Celastraceae				Azorero 1975, Keller 2008
<i>Melissa officinalis</i> L., Lamiaceae	toronjil	menopauza	1	
<i>Mentha</i> sp., Lamiaceae	menta poleo	bóle menstruacyjne	2	Kujawska & Hilgert 2014
<i>Morus alba</i> L., Moraceae	mora	nadmierna pobudliwość seksualna	1	
<i>Origanum vulgare</i> L., Lamiaceae	orégano	bóle menstruacyjne	1	Keller & Romero 2006, Kujawska & Hilgert 2014
<i>Petroselinum crispum</i> (Mill.) Fuss, Apiaceae	perejil	aborcja	1	Arenas & Moreno Azorero 1975, Kujawska & Hilgert 2014
<i>Piper mikanianum</i> (Kunth) Steud., Piperaceae	pariparoba	aborcja	2	Kujawska & Hilgert 2014
<i>Ruta chalepensis</i> L., Rutaceae	ruda	aborcja, bóle menstruacyjne	2	Pérez Maricevich 1972, Arenas & Moreno Azorero 1975; Keller & Romero 2006, Kujawska & Hilgert 2014
<i>Sida cordifolia</i> L., Malvaceae	malva blanca	upławy, infekcja macicy, bóle menstruacyjne	19	Keller & Romero 2006, Kujawska & Hilgert 2014
<i>Stachytarpheta cayennensis</i> (Rich.) Vahl, Verbenaceae	tatu'rugway	afrodyzjak dla mężczyzn	3	Almanaque de Plantas medicinales de Paraguay 1995
Gatunki zoologiczne	Nazwa lokalna	Zastosowanie	Liczba cytowań	Bibliografia
<i>Apis mellifera</i> L., Apiidae	jalea	afrodyzjak dla mężczyzn i kobiet	3	Kotta et al. 2013
<i>Crotalus durissus terrificus</i> (Laurenti, 1768), Viperidae	casabel	afrodyzjak dla mężczyzn	2	
<i>Nasua nasua</i> (L., 1766), Procyonidae	coatí	afrodyzjak dla mężczyzn	2	van Andel et al. 2012

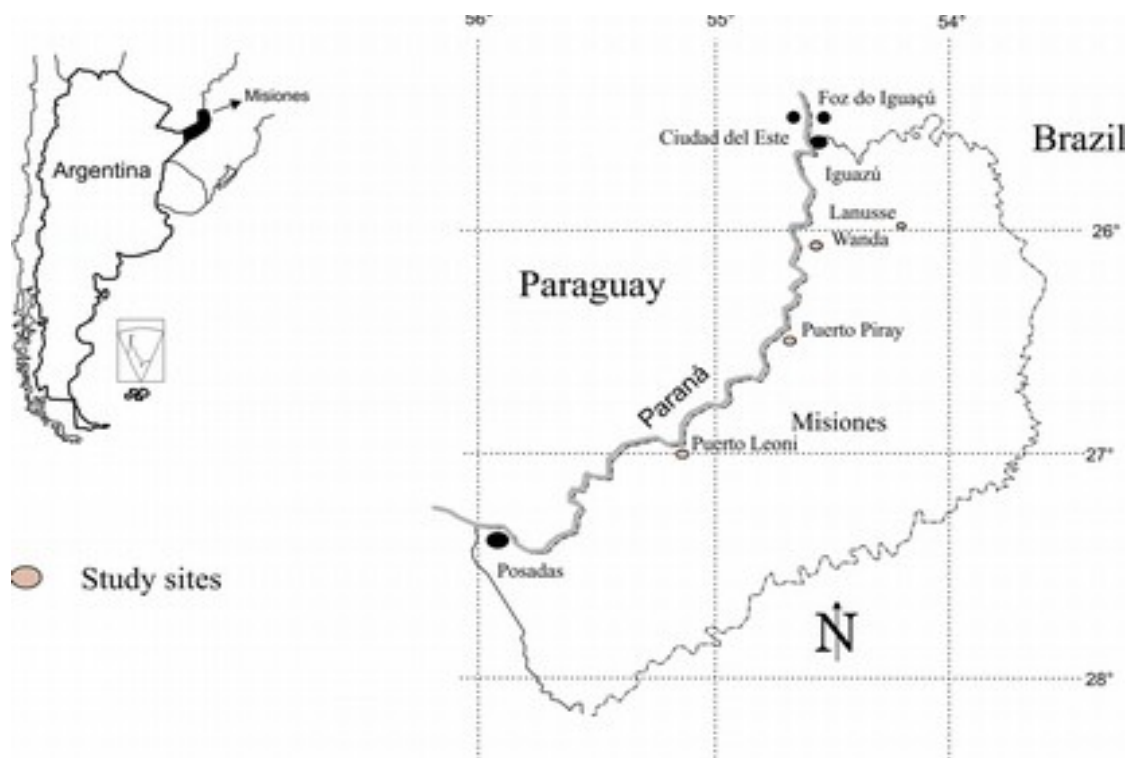

Fig. 1. Mapa miejscowości, w których prowadzone były badania terenowe wśród imigrantów z Paragwaju w 2014 i 2015 roku.

Fig. 2. *Tatu'rugway* (*Stachytarpheta cayennensis*) – afrodyzjak dla mężczyzn (fotografia M.Kujawska)

Fig.3. Przykład utrwalenia wiedzy tradycyjnej w Almanachu paragwajskim (1995) – *tatu'rugway* (fotografia M. Kujawska)

Fig. 4. Grzechotka (*cascabel*, *Crotalus durissus terrificus*) - afrodyzjak dla mężczyzn (fotografia C. Medrano)

Fig. 5. *Isipo milhombres* (*Aristolochia triangularis*) – jedna z najważniejszych roślin wywołujących aborcję, stosowana przez imigrantki z Paragwaju

Fig. 6. *Doradilla* (*Hemionitis tomentosa*) – najważniejsza roślina imigrantek z Paragwaju stosowana w celu regulacji menstruacji i pomagająca zająć w ciążę